

GIYOHVANDLIK MODDALARINING INTERNET ORQALI NOQONUNY AYLANISHI VA UNGA QARSHI KURASHISHNING IJTIMOIY-HUQUQIY JIHATLARI

To'rayev Ilxomjon Esanovich

*tibbiyot fanlar bo'yicha falsafa
doktori, O'zbekiston
Respublikasi Kriminologiya
tadqiqot instituti*

*доктор философии в области
медицинских наук,
Исследовательский институт
криминологии Республики
Узбекистан*

*Doctor of Philosophy in Medical
Sciences, Research Institute of
Criminology of the Republic of
Uzbekistan*

Esanov Dilshodbek Ilhomjon o'g'li

*O'zbekiston Respublikasi IIV
Akademiyasi magistraturasi
tinglovchisi*

*Слушатель магистратуры
Академии МВД Республики
Узбекистан*

*Student of the Master's degree at
the Academy of the Ministry of
Internal Affairs of the Republic
of Uzbekistan*

Annotatsiya. Maqolada axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida shakllangan global muammolardan biri – giyohvandlik moddalarining Internet tarmoqlari orqali noqonuniy aylanishi tahlil qilingan. Onlayn narkotrafikning o'sish tendensiyalari va ularning aholi salomatligiga salbiy ta'siri yoritilgan. Shuningdek, axborot xavfsizligini ta'minlash, qonunchilikni takomillashtirish va fuqarolarning huquqiy madaniyatini oshirish orqali noqonuniy aylanmani cheklash bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar, aholi salomatligi, axborot xavfsizligi, onlayn savdo, telemeditsina va internet-dorixonalar.

SOCIO-LEGAL ASPECTS OF ILLICIT DRUG TRAFFICKING VIA THE INTERNET AND THE FIGHT AGAINST IT

Abstract. The article analyzes one of the global problems that has emerged as a result of the rapid development of information and communication technologies - the illegal trafficking of narcotic substances through the internet. It highlights the growth trends of online drug trafficking and its negative impact on public health. Furthermore, it proposes recommendations to limit illegal circulation by ensuring information security, improving legislation, and raising the legal awareness of citizens.

Keywords: narcotic drugs, psychotropic substances, public health, information security, internet trade, telemedicine and online pharmacies.

XXI asrda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi insoniyat hayotining barcha jabhalariga chuqur ta'sir ko'rsatmoqda. Internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali ma'lumot almashish, muloqot qilish va turli xizmatlardan foydalanish imkoniyatlari kengayishi barobarida, global miqyosda xavfli oqibatlariga olib kelayotgan salbiy holatlar ham yuzaga kelmoqda. Jumladan, giyohvandlik vositalarining onlayn savdosi jamoat xavfsizligi, ayniqsa yoshlar salomatligi uchun jiddiy tahdidga aylanmoqda.

Giyohvandlik vositalarining onlayn savdosi nafaqat jinoyatchilik darajasining ortishiga, balki ijtimoiy muhitdagi barqarorlikka, sog'lom turmush tarzini shakllantirish jarayoniga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, mazkur muammoga qarshi samarali kurashish uchun xalqaro tashkilotlar, huquqni muhofaza qilish organlari va fuqarolik jamiyati institutlari hamkorligini kuchaytirish lozim.

“Giyohvandlik moddalari savdogarlari o'z mahsulotini sotishda raqamli texnologiyalar, ijtimoiy tarmoqlar, turli xil platformalardan foydalanishlari dunyo miqyosida giyohvandlik moddalari iste'molini rag'batlantirmoqda”, deyiladi BMTning Giyohvandlik moddalari nazorati bo'yicha Xalqaro qo'mitasi (International Narcotics Control Board – INCB)ning 2024-yil e'lon qilingan hisobotida [1].

Ko'plab o'rganishlar shuni ko'rsatdiki, Internet tarmog'i orqali narkotrafikka qarshi kurashish bugungi kunda kompaniyalar tomonidan zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda mashhur onlayn platformalarda olib borishini tavsiya etmoqda. Negaki, bunday turdagi jinoyatlarga qarshi kurashishda ularni aniqlashdan ko'ra ularga jamoatchilik tashkilotlari orqali ta'sir o'tkazish ancha osonroq usul sifatida namoyon bo'lmoqda.

“Biz ko'ryapmizki, giyohvandlik moddalari noqonuniy aylanmasi faqat “darknet”da amalga oshirilmaydi. Achinarlisi, jinoyatchilar so'ngi 10 yillikda qonuniy elektron tijorat platformalaridan ham faol tarzda foydalanmoqda”, – dedi BMTning MKKN(INCB) qo'mitasi vitse prezidenti Jalal Tufik [2].

Mazkur jinoyatchilik rivojlanishining tezligi shundaki, ijtimoiy tarmoqlar giyohvandlik moddalari sotuvchilariga masofadan turib butun dunyo iste'molchilariga chiqish imkonini beradi. Internetda giyohvandlik moddalari savdosi bilan bog'liq tendensiyalar hozirda muloqot va tranzaksiyalarda shifrlash usullaridan foydalanish, “darknet”da anonim ko'rish hamda qiyin izlanadigan kriptovalyutalar orqali to'lovlardan iboratdir. Hisobotda aytilishicha, jinoyatchilar o'z faoliyatlarini huquqni muhofaza qilish tizimlari imkoniyatlari kamroq yoki cheklangan hududlariga ko'chirib, ko'pincha ekstraditsiyadan qochish mumkin bo'lgan mamlakatlarni tanlaydi [3].

World health organization tashkiloti mutaxassislari Internetda fentanil va boshqa sun'iy opioidlarning mavjudligi bilan bog'liq o'limga olib keluvchi ortiqcha doza xavfi ortganini haqida shunday deydi: *“Internet orqali tarqatilayotgan fentanil va uning analoglari ko'pincha “kaptagon”, “ekstazlar” yoki boshqa nom bilan yashirib sotiladi. Aslida esa ularning tarkibi aniq bo'lmaganligi uchun iste'molchilar dozani nazorat qila olmaydilar. Bu esa ortiqcha doza (overdose)da iste'mol qilishga va so'ngida o'limlar sonining keskin ko'payishiga sabab bo'lmoqda”* [4].

Shu o'rinda O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti tomonidan mazkur yo'nalishdagi jarayonlar ilmiy izlanishlar, kuzatuvlar hamda xalqaro va mahalliy ekspertlar (UNODC, SARIKS, SHOS, BKBOP SNG vakillari hamda boshqa olimlar)ning tahlillari asosida tadqiq qilindi.

Tahlillarga ko'ra, bugungi kunda O'zbekistonda muomalasi taqiqlanmagan bir qator giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning keng tarqalish tendensiyasi kuzatilib, ularning yaqin istiqbolda mamlakatimizga kirib kelish xavfi yuqori. Jumladan:

1. Joriy yilning avgust oyidan boshlab, Sharqiy Yevropa mamlakatlaridan Markaziy Osiyo hududiga (Tojikistonga) “nitazen” nomli yangi turdagi sintetik opioidlar kirib kelishi boshlaganligi ma’lum bo’ldi.

“Nitazen” moddasi 1950 yilda AQSHda kashf etilgan bo’lib, mazkur modda, odatda, besh turiga bo’linadi – “etonitazen”, “klonitazen” (O’zbekistonda taqiqlangan), “metonitazen”, “izotonitazen” va “protonitazen” (taqiqlanmagan). Nitazen kuchli og’riq qoldiruvchi va o’ziga nisbatan tez qaramlikni keltirib chiqaruvchi xususiyatga ega. Hatto kichik dozalar ham nafas olish tizimining tez bostirilishi (respirator depressiya)ni keltirib chiqaradi, bu o’limga olib kelishi mumkin.

Nitazenlar, asosan, boshqa moddalar bilan aralashtirilganligi bois heroin, kokain yoki boshqa moddalarga o’xshab ko’rinadi, bu esa ularni vizual aniqlashni qiyinlashtiradi. Shuningdek, kukun, tabletka, suyuq shaklda ham bo’lishi mumkin. “Nitazen”ning ta’siri “heroin”dan 50–250 baravar, “fentanil”dan 10–50 baravar kuchli hisoblanib, uning 1 gr.dan olinadigan daromad 600 yevroni tashkil etmoqda.

2. Ayni vaqtda, O’zbekistonda muomalasi taqiqlanmagan 16 turdagi prekursorlar BMTning 1988-yilgi Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning g’ayriqonuniy ravishda muomalaga kiritishga qarshi kurash to’g’risidagi konvensiyaga yangitdan kiritildi.

Ushbu Konvensiya jahonda narkotik moddalar muomalasiga qarshi kurashda asosiy xalqaro hujjat hisoblanib, 190 dan ortiq davlat tomonidan imzolangan bo’lib, maqsadi – narkotiklarning ishlab chiqarilishi va tarqalishining oldini olish uchun prekursorlarning nazoratini muntazam ravishda kuchaytirishdan iborat.

Xususan, 2024-yil 3-dekabrda “fentanil”ning ikki turdagi prekursorlari (4-piperidon va 1-bok-4-piperidon), shuningdek, “amfetamin”ning F-2-P-metilglitsid kislotasi va uning 8 ta efirlari hamda 3,4-MDF-2-P-metilglitsid kislotasining 7 ta efirining muomalasi taqiqlangan.

Mazkur prekursorlar arzon va oson foydalaniladigan kimyoviy moddalar bo’lib, ulardan laboratoriyalarda kuchli narkotiklar sintez qilinadi, ular fentanil va uning analoglari ishlab chiqarilishida asosiy rol o’ynaydi, chunki ulardan fentanilning asosiy oraliq moddalari hosil qilinadi, bu esa sintezning samaradorligini oshiradi. Shu bois ular yashirin laboratoriyalarda sintetik narkotik tayyorlash uchun qulay xomashyo sifatida foydalaniladi.

Hozirgi holatda, mazkur moddalar yordamida Markaziy Osiyo davlatlarida kichik laboratoriyalarda tayyorlanadigan sintetik narkotiklarning miqdori keskin ko’payishi mumkin. Xususan, Qozog’iston, Qirg’iziston va Tojikistonda o’tkazilgan reydlarda bunday laboratoriyalar aniqlangan bo’lib, UNODC hisobotlariga ko’ra, 2024–2025-yillarda sintetik narkotiklar ishlab chiqarilishi 20–30 foizga oshishi prognoz qilinmoqda, bu esa Markaziy Osiyoning tranzit va iste’mol hududi sifatidagi o’rnini kuchaytiradi.

3. Janubiy-Sharqiy Osiyo (Myanma, Tailand va Xitoy)da yangi turdagi psixotrop moddalar, jumladan, dizayner narkotiklari (mavjud narkotik moddalarga o’xshash ta’sirga ega, lekin kimyoviy tuzilishi o’zgartirilgan moddalar) keng ishlab chiqarilishi boshlangan bo’lib, ularning qisqa muddatda Markaziy Osiyo mamlakatlari, Yevropa bozorlariga tranzit qilinishi prognoz qilinmoqda.

Markaziy Osiyo “Shimoliy yo’lak” deb ataluvchi asosiy narkotrafik yo’nalishlaridan biri sifatida xizmat qiladi, bu esa Afg’onistondan keladigan an’anaviy opioidlar (heroin, opiy) bilan birga, yangi sintetik moddalarning tarqalishini kuchaytiradi.

Bu borada, O’zbekistonda hozirda muomalasi taqiqlanmagan bir qator yangi psixoaktiv moddalar (NPS) mavjud, ular quyidagilarni o’z ichiga oladi:

❖ **3-xlormetkatinon**, kuchli stimulyator sifatida eyforiya, energiya oshishi va konsentrat-siyaning kuchayishini keltirib chiqaradi;

❖ **dipentilon**, uzoq muddatli qaramlik, nevrologik buzilishlar va yurak ritmi buzilishi kabi xavf-xatarlarni keltirib chiqaradi;

❖ **2-ftordesxlorketamin**, asab tizimiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi, nafas olish tizimini bostirishi va ortiqcha dozada o'limga olib kelishi mumkin;

❖ **bromazolam**, sedativ modda bo'lib, kuchli qaramlikni shakllantiradi va opioidlar yoki alkogol bilan aralashganda o'lim xavfini keskin oshiradi.

Zamonaviy raqamli texnologiyalar inson hayotining turli sohalariga chuqur kirib borishi bilan bir qatorda, sog'liqni saqlash tizimida ham yangi tendensiyalarni, ya'ni telemeditsina va Internet-dorixonalar faoliyatini shakllantirdi. Bu xizmatlar tibbiy imkoniyatlarini kengaytirishi, dori vositalarini shifokor tashxisi asosida taqsimlash va ularni bemorlarga yetkazib berish jarayonini soddalashtirishi mumkin bo'lsa-da, ammo mazkur jarayon bilan bog'liq salbiy holatlar ham mavjud. Retseptsiz dori vositalarini to'g'ridan-to'g'ri iste'molchilarga taklif qilayotgan noqonuniy Internet-do'konlar aholi salomatligi uchun jiddiy xavf tug'dirmoqda. Statistik ma'lumotlar bugungi kunda dunyoda noqonuniy farmatsevtik preparatlar savdosining umumiy hajmi 4,4 milliard AQSH dol. yetganini ko'rsatmoqda va bu jarayonlar mazkur muammoning ko'lamini yaqqol namoyon etadi.

BMT ma'lumotlariga ko'ra, 12–15 yoshdagi bolalarning 25 foizi giyohvandlik moddalarini (psixoaktiv yoki sintetik) sinab ko'rgan yoki iste'mol qilish tajribasiga ega [6]. Ayrim mamlakatlarda o'g'il bolalarning 56 foizi va qizlarning 20 foizi hech bo'lmaganda bir marta giyohvandlik yoki mast qiluvchi vositalarni sinab ko'rgan, shuningdek, 45 foiz o'g'il bolalar va 18 foiz qizlar ularni muntazam iste'mol qilib kelmoqda [7].

Ushbu global tahdid sharoitida mamlakatimizda ham profilaktik chora-tadbirlar doirasida jamoatchilik ishtirokidagi muhokamalarga katta e'tibor qaratilmoqda. Xususan, 2024-yilda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining Yoshlar, xotin-qizlar, madaniyat va sport masalalari qo'mitasi hamda "Yuksalish" umummilliy harakati hamkorligida "Yoshlar va o'smirlar orasida giyohvandlik moddalari hamda psixotrop vositalarni iste'mol qilishning oldini olish masalalari" yuzasidan jamoatchilik eshituvlari tashkil etildi. Mazkur eshituvlarda dolzarb muammo sifatida o'smirlarning giyohvandlik moddalariga moyilligi, ularning noqonuniy aylanishi hamda yoshlarni bunday illatlarga jalb etish holatlari atroflicha muhokama qilindi. Shuningdek, ushbu holatlarning oldini olish va ularga qarshi kurashish bo'yicha kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish masalalari keng ko'rib chiqildi [8].

Manbalarga ko'ra, respublikamizda asosan "tropikamid", "pregabalin" ("lirika", "regapen", "lipre"), "zaleplon" ("selofen") kabi kuchli ta'sir qiluvchi dorilar hamda "tramadol" giyohvandlik vositasining sotilishi hamda iste'mol qilinishi bilan bog'liq holatlar qayd etilgan.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, bugun onlayn savdoning rivojlanishi bilan iqtisodiy faoliyat yangi bosqichga chiqdi va raqamli bozorning kengayishiga kuchli turtki berdi. Shu munosabat bilan giyohvandlik vositalari, ularning analoglari yoki psixotrop moddalarning noqonuniy savdosi ko'chalardan, ta'lim muassasalaridan va dorixonalardan ijtimoiy tarmoqlarga ko'chib o'tdi. Ushbu jarayon, bir tomondan, ta'lim muassasalarida xavfsizlikning bir muncha oshishiga xizmat qilsa, boshqa tomondan noqonuniy giyohvandlik moddalari savdosi mavhumligini bir muncha oshib ketishiga olib keladi. Shu sabab Internet maydonchalari ko'plab jinoiy guruhlarining noqonuniy savdosi uchun qulay axborot makoniga aylandi.

Amaldagi qonunchilikka muvofiq, mamlakatimizda psixotrop vositalar va prekursorlarni targ'ib qiluvchi mahsulotni tayyorlash, tarqatish, reklama qilish va namoyish etish taqiqlanadi. Ammo bugungi kunda biz bunday ma'lumotlarga Internetda deyarli har kuni duch kelmoqdamiz. Afsuski, o'rganishlar shuni ko'rsatmoqdaki, bunday turdagi taqiqlangan axborotlarning tarqalishi yil sayin ortib bormoqda. Tadqiqotchilar tomonidan ijtimoiy tarmoqlarda giyohvandlik moddalari savdosi bo'yicha monitoring ishlari amalga oshirilganda, birgina 2024-yilda Telegram, Instagram, Facebook, Whatsapp ijtimoiy tarmoqlarida giyohvandlik vositalari, ularning analoglari yoki psixotrop moddalarni reklama qilish va tarqatish bilan bog'liq holatlar soni 18 393 taga yetganligi aniqlangan.

Muhim jihati, jamiyatimizda fuqarolarning huquqiy ongi va madaniyatining oshishi keng jamoatchilikning bugungi kunda mazkur muammoga befarq emasligini ko'rsatmoqda. Xususan, 2024-yilda Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi huquqni muhofaza qilish organlari bilan hamkorlikda Telegram messengerida yaratilgan "@stopnarko_bot" [9]ga fuqarolar tomonidan jami 2 484 ta foto, 128 ta video, 54 ta fayl, 4 ta audio, 829 ta havola, 17 ta ovozi va 13 ta gif materiallari qonunga xilof ravishda tarqatilganlik haqida ma'lumotlar yuborilgan [10].

O'z navbatida, ichki ishlar organlari mazkur holatlar bo'yicha aniqlangan faktlarni qonun doirasida ko'rib chiqib, aybdorlarni ma'muriy va jinoiy javobgarlikka tortmoqda. Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi esa, ijtimoiy tarmoqlar administratorlari bilan birgalikda, Internet-maydonchalar va sahifalar orqali noqonuniy kontent tarqalishini cheklash bo'yicha choralar ko'rmoqda.

Yuqorida keltirilgan raqamlar bu yo'nalishda ishlarni yanada kuchaytirish zarurligidan dalolat beradi. Buning uchun, avvalo, huquqiy bazani mustahkamlash va yangi normativ-huquqiy hujjat qabul qilish lozim.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 5-sentyabrda "Internetning global tarmog'ida axborot xavfsizligi darajasini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori [11] qabul qilinib, o'tgan 7 yillik davr mobaynida Internet va ijtimoiy tarmoqlar, raqamlashtirish, axborot xavfsizligini ta'minlash, axborot sohasida shaxs, jamiyat va davlat manfaatlarini muhofaza qilish sohasi sezilarli darajada rivojlandi. Lekin bugungi kunda aksariyat Internet tarmoqlari, xususan, Telegram messengeri orqali aylanayotgan materiallarning aniq bir monitoring tizimi mavjud emas. Shu sababli ham qonunchilikka tegishli o'zgartirishlar kiritish dolzarb zaruratga aylanib bormoqda.

Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki, axborot-kommunikasiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi jamiyat hayotining barcha jabhalariga ijobiy ta'sir ko'rsatish bilan birga, yangi xavf va tahdidlarni ham yuzaga keltirmoqda. Internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali noqonuniy ravishda tarqatilayotgan giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar hamda ularning analoglari aholi, ayniqsa, yoshlar salomatligi uchun jiddiy xavf tug'dirmoqda. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi, Internet-dorixonalar va telemeditsina xizmatlarining kengayishi, bir tomondan, sog'liqni saqlash tizimida qulaylik yaratsa, boshqa tomondan, noqonuniy aylanishga oid yangi shakllarning paydo bo'lishiga zamin yaratmoqda. Shu bois, mazkur jarayonlarni tizimli o'rganish va ularning salbiy ta'sirini kamaytirish bo'yicha izchil chora-tadbirlarni amalga oshirish jamiyat xavfsizligi uchun strategik ahamiyatga egadir.

Yuqorida ko'tarilgan muammolardan kelib chiqib, noqonuniy giyohvandlik moddalari aylanmasiga qarshi quyidagi choralar ishlab chiqish dolzarb ahamiyat kasb etadi:

birinchidan, huquqiy bazani takomillashtirish va zamonaviy raqamli texnologiyalar sharoitida

noqonuniy savdoni aniqlash hamda uning oldini olishga qaratilgan alohida qonunchilik hujjatini qabul qilish;

ikkinchidan, axborot xavfsizligini ta'minlash ustuvor vazifa ekanligi nuqtai nazaridan, ijtimoiy tarmoqlar va messenjerlarda tarqatilayotgan noqonuniy kontentlarni muntazam monitoring qilish imkonini beradigan milliy axborot tizimini yaratish, Internet-platformalar administratorlari bilan hamkorlikda bunday materiallarni o'z vaqtida aniqlash va ularning tarqalishini cheklash bo'yicha qisqa metrajli milliy kontentlarni tayyorlash;

uchinchidan, profilaktik chora-tadbirlarni kuchaytirish orqali aholi, ayniqsa, yoshlarlar orasida huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish. Giyohvandlik moddalarining salbiy oqibatlarini tushuntirishga qaratilgan targ'ibot dasturlarini kengaytirish, ta'lim muassasalarida huquqiy madaniyat va axborot xavfsizligi masalalari bo'yicha majburiy o'quv kurslarini joriy etish yosh avlodni zararli illatlardan himoya qilishda dolzarb ahamiyatga ega;

to'rtinchidan, UNODC ning **Early Warning Advisory** (EWA) tizimini O'zbekistonda joriy qilish, bu yangi turdagi narkotik moddalar haqida global ogohlantirishlarni olish imkonini beradi;

Mazkur tizim yangi psixoaktiv moddalar (NPS), sintetik narkotiklar va ularning prekursorlari paydo bo'lishi, tarqalishi va xavf-xatarlarini erta aniqlash va ularga qarshi choralar ko'rishni tezlashtirishga xizmat qiluvchi global monitoring platformasi bo'lib, BMTning Giyohvandlik moddalari va jinoyatchilikka qarshi kurashish idorasi tomonidan jahon miqyosida narkotik moddalar bilan bog'liq yangi tendensiyalarni kuzatish, davlatlar va xalqaro tashkilotlarga ma'lumot taqdim etish orqali ularning g'ayriqonuniy muomalasining oldini olishga xizmat qiladi.

beshinchidan, telemeditsina va Internet-dorixonalarining rivojlanishi sharoitida ularning faoliyatini qat'iy tartibga solish. Xususan, shifokor retsepti asosida dori vositalarini taqdim etadigan litsenziyalı onlayn-dorixonalar faoliyatini normativ-huquqiy jihatdan tartibga solish orqali retseptsiz psixotrop vositalarni noqonuniy ravishda sotuvchi Internet-do'konlarga nisbatan qat'iy javobgarlik choralari belgilash aholi salomatligini muhofaza qilishda muhim o'rin tutadi.

Foydalanilgan manbalar / References

1. Report 2024 – Embargo Observe release date: Not to be published or broadcast before 4 March 2025, at 1100 hours (CET) CAUTION // https://www.incb.org/documents/Publications/AnnualReports/AR2024/Annual_Report/E-INCB-2024-1-ENG.pdf?utm_source=chatgpt.com
2. International Narcotics Control Board // Monitoring and supporting Governments' compliance with the international drug control treaties - <https://www.incb.org/>
3. United Nations office on drugs and crime “Drugs and age – Drugs and associated issues among young people and older people” journal / World drug report // 2024
4. World health organization Opioid Overdose Fact Sheet - 29 August 2025
5. World health organization Opioid Overdose Fact Sheet - Opioids // https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/opioid-overdose?utm_source=chatgpt.com
6. United Nations office on drugs and crime “Drugs and age – Drugs and associated issues among young people and older people” journal / World drug report // 2024
7. United Nations office on drugs and crime “Executive Summary” journal Vienna / World drug report // 2023
8. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining Yoshlar, xotin-qizlar, madaniyat va sport masalalari qo'mitasining kengaytirilgan yalpi majlisi, 2024-yil
9. @stopnarkobot
10. Парпиев М. Социальные сети как угроза: как цифровые платформы становятся рассадником наркотиков. <https://upl.uz/>
11. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 5-sentyabrdagi “Butunjahon Internet tarmog'ida axborot xavfsizligini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi qarori. <https://lex.uz/ru/docs/3893085>